

FISKAL SIYOSAT: DAVLATNING IQTISODIYOTGA BYUDJET DAROMADLARI VA XARAJATLARI ORQALI TA'SIRI

Ilmiy rahbar Muxlisa Usmonova

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Asqaraliyev Dostonbek

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada fiskal siyosatning mazmuni va uning davlat tomonidan iqtisodiyotga byudjet daromadlari hamda xarajatlari orqali ta'sir ko'rsatish mexanizmlari keng yoritilgan. Fiskal siyosat makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, inflyatsiya jarayonlarini nazorat qilish va bandlik darajasini oshirishda muhim iqtisodiy vosita hisoblanadi. Tadqiqotda soliqlar davlat byudjeti daromadlarining asosiy manbai sifatida tahlil qilinib, ularning iqtisodiy faollikka ta'siri ko'rib chiqiladi. Davlat xarajatlarining ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya va infratuzilma sohalarini rivojlantirishdagi o'rni alohida ta'kidlanadi.

Shuningdek, maqolada fiskal siyosatning kengaytiruvchi va cheklovchi turlarining iqtisodiyotga ta'siri nazariy jihatdan asoslab beriladi. Byudjet taqchilligi va profitsitining iqtisodiy barqarorlikka ta'siri ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, oqilona va muvozanatli fiskal siyosat yuritish davlat moliyasining barqarorligini mustahkamlash, iqtisodiy sikllarni yumshatish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Maqolada fiskal siyosat samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kirish

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida davlatning iqtisodiy jarayonlardagi roli tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish hamda aholi farovonligini oshirishda

fiskal siyosat muhim ahamiyat kasb etadi. Fiskal siyosat davlatning iqtisodiyotga byudjet daromadlari va xarajatlari orqali ta'sir ko'rsatish mexanizmi bo'lib, u iqtisodiy sikllarni tartibga solish, daromadlarni qayta taqsimlash va ijtimoiy muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

Davlat tomonidan olib boriladigan oqilona fiskal siyosat iqtisodiy barqarorlikning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliqlar davlat byudjeti daromadlarining asosiy manbai bo'lib, ular orqali davlat o'z oldiga qo'yilgan ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni moliyalashtiradi. Byudjet xarajatlari esa ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, infratuzilma va boshqa muhim sohalarni rivojlantirishga yo'naltiriladi. Shu jihatdan, byudjet daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi mutanosiblikni saqlash fiskal siyosatning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Byudjet taqchilligi yoki profitsitining mavjudligi iqtisodiy barqarorlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda ko'plab mamlakatlarda, jumladan O'zbekiston Respublikasida ham fiskal siyosatni takomillashtirish, soliq tizimini soddalashtirish va davlat xarajatlari samaradorligini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar iqtisodiy faollikni oshirish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash va davlat moliyasining barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Shuning uchun fiskal siyosatning mohiyati, uning iqtisodiyotga ta'sir mexanizmlari va samaradorligini o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ushbu ishda fiskal siyosatning nazariy asoslari, uning byudjet daromadlari va xarajatlari orqali iqtisodiyotga ta'siri hamda samarali fiskal siyosat yuritishning ahamiyati yoritib beriladi.

Adabiyotlar sharhi

Fiskal siyosat¹ va uning iqtisodiyotga ta'siri masalalari iqtisodiy nazariyada muhim o'rin egallaydi. Fiskal siyosatning mohiyati, uning byudjet daromadlari va

¹ <https://www.routledge.com/The-Economic-Theory-of-Fiscal-Policy/Hansen/p/book/9780415489041>

xarajatlari orqali iqtisodiy jarayonlarni tartibga solishdagi roli ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Bent Hansen o'z ilmiy ishlarida fiskal siyosatni iqtisodiy sikllarni yumshatish, bandlikni oshirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishning asosiy vositasi sifatida izohlaydi. U fiskal siyosatning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilib, davlat xarajatlari va soliqlarning makroiqtisodiy ta'sirini ilmiy jihatdan asoslab bergan

Mahalliy olimlar ² tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda fiskal va soliq siyosatining O'zbekiston iqtisodiyotidagi o'rni alohida tahlil qilingan. Xususan, soliq tushumlarining davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati, byudjet xarajatlarining ijtimoiy sohalarni rivojlantirishdagi roli ilmiy jihatdan asoslangan

Ayrim ilmiy maqolalarda fiskal siyosat ³ va pul-kredit siyosatining o'zaro bog'liqligi, ularning iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi umumiy ta'siri tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqotlarda muvozanatli fiskal siyosat iqtisodiy o'sish uchun muhim shart ekanligi ta'kidlanadi

So'nggi yillarda chop etilgan tadqiqotlarda fiskal siyosatni raqamlashtirish, soliq ma'murchiligini soddalashtirish va elektron soliq tizimlarini⁴ joriy etish masalalariga katta e'tibor qaratilgan. Ushbu islohotlar byudjet tushumlarini oshirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilishi ko'rsatib berilgan

Shuningdek, fiskal⁵ siyosatning aholi bandligiga va ijtimoiy barqarorlikka ta'siri bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar davlat xarajatlarining iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini ochib beradi

² <https://worldlyjournals.com/index.php/Yangiizlanuvchi/article/view/10839>

³ https://herald.kokanduni.uz/index.php/public_html/article/view/450

⁴ <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/3935>

⁵ <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/2406>

Tadqiqotlar metodologiyasi

Mazkur tadqiqot fiskal siyosatning davlat tomonidan iqtisodiyotga byudjet daromadlari va xarajatlari orqali ko'rsatadigan ta'sirini ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida fiskal siyosat va makroiqtisodiy jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushuntiruvchi klassik va zamonaviy iqtisodiy nazariyalar qabul qilingan. Ushbu nazariy yondashuv fiskal siyosatning iqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlikka ta'sirini tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot usullaridan keng foydalanildi. Xususan, **tahlil va sintez usullari** yordamida fiskal siyosatning asosiy tarkibiy qismlari — soliqlar, davlat xarajatlari va byudjet muvozanati alohida o'rganilib, ularning iqtisodiy jarayonlarga ta'siri umumlashtirildi. **Taqqoslash usuli** orqali turli davrlarda byudjet daromadlari va xarajatlarining o'zgarishi hamda ularning iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri solishtirildi.

Shuningdek, tadqiqotda **statistik tahlil usullari** qo'llanilib, 2018–2024 yillar davomida O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti daromadlari, soliq tushumlari, byudjet xarajatlari va defitsiti bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar o'rganildi. Ushbu ma'lumotlar asosida fiskal siyosatning iqtisodiy o'sish, inflyatsiya va bandlik darajasiga ta'siri baholandi.

Bundan tashqari, **induksiya va deduksiya usullari** orqali alohida faktlar asosida umumiy ilmiy xulosalar chiqarildi. Tadqiqot natijalarini aniq va tushunarli ifodalash maqsadida **jadval va grafik usullaridan** foydalanildi. Ilmiy maqolalar, darsliklar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlili asosida mantiqiy xulosalar ishlab chiqildi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqot maqsadiga erishish va ilmiy asoslangan natijalarni shakllantirish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

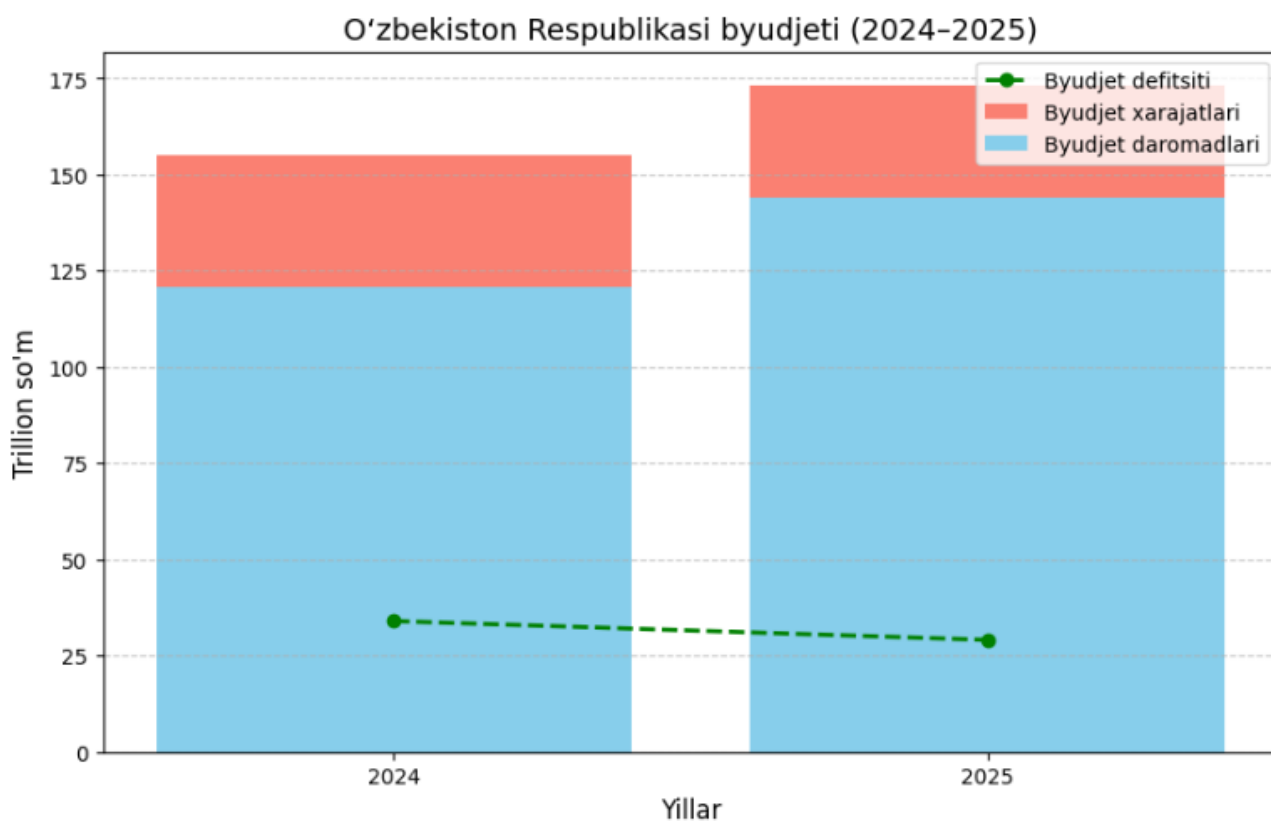
Tadqiqot doirasida O'zbekiston Respublikasining **davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari**, shuningdek **soliq tushumlari dinamikasi** yillik rasmiy statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilindi. 2025 yilning birinchi yarim yilligiga oid ma'lumotlarga ko'ra, davlat byudjeti daromadlari **144,2 trillion so'mni** tashkil etgan, bu 2024 yilning mos davriga nisbatan **19,2 % ga oshgan**. Shu davrda byudjet xarajatlari **173,3 trillion so'mni** tashkil etib, **29,1 trillion so'mlik byudjet defitsiti** yuzaga kelgan. Asosiy daromad manbai sifatida soliq tushumlari yotadi, jumladan Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) va foyda solig'i eng katta ulushni tashkil etganligi qayd etilgan. Bu statistika fiskal siyosat orqali byudjet daromadlarini oshirishning samaradorligini ko'rsatadi .⁶

Shuningdek, soliq organlari tomonidan 2025 yilning 9 oyida davlat byudjetiga **158,7 trillion so'm soliq tushumlari** undirilganligi ma'lum bo'ldi. Bu ko'rsatkich o'tgan yilning shu davriga nisbatan **18 % ga oshgan**. Soliq tushumlarining tarkibida daromad solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va boshqa soliq turlari kiradi, ularning har biri fiskal siyosat asosida soliqlarni yig'ish samaradorligini aks ettiradi⁷

Shuni ta'kidlanki, olti oylik byudjet statistikasi soliq tushumlarining o'sishi davlat byudjetini moliyaviy jihatdan barqarorlashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qilayotganini ko'rsatadi. Soliq tushumlarining o'sishi fiskal siyosatning daromad bazasini kengaytirish va soliqlarni samarali yig'ishga qaratilgan choralar natijasidir. Ushbu statistik ko'rsatkichlar fiskal siyosatning iqtisodiyotga ijobiy ta'siri, byudjetni muvozanatda ushlab turish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilayotganini tasdiqlaydi.

⁶ [Anhor.uz+1](https://anhor.uz+1).

⁷ [Новости Узбекистана - Upl.uz](https://novosti-uzbekistana-upl.uz).

Quyida sizning tahlil misolingiz asosida chizilgan **O'zbekiston byudjeti grafikasi (2024-2025)** keltirilgan.

Ko'k ustun – byudjet daromadlari

Qizil ustun – byudjet xarajatlari

Yashil chiziq – byudjet defitsiti

Grafikdan ko'rinib turibdiki, 2025 yilda byudjet daromadlari oshgan, xarajatlar ham ortgan, lekin defitsit kamaygan, bu fiskal siyosatning samaradorligini aks ettiradi.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tadqiqot natijalari fiskal siyosatning davlat tomonidan iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatishdagi muhim va hal qiluvchi rolini tasdiqlaydi. Tadqiqot davomida fiskal siyosatning asosiy vositalari bo'lgan byudjet daromadlari va xarajatlari orqali makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va ijtimoiy sohalarni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilindi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda olib borilayotgan soliq va byudjet islohotlari natijasida davlat byudjeti daromadlarining o'sishi kuzatilmoqda, bu esa fiskal siyosat samaradorligining ortib borayotganidan dalolat beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, soliq tushumlarining oshishi davlat byudjeti daromad bazasini kengaytirib, muhim ijtimoiy va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, byudjet xarajatlarining tez sur'atlarda o'sishi ayrim davrlarda byudjet defitsitining yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Bu holat fiskal siyosatda muvozanatni saqlash zarurligini ko'rsatadi. Samarali fiskal siyosat iqtisodiy sikllarni yumshatish, bandlikni oshirish va aholi farovonligini yaxshilashda muhim omil hisoblanadi.

Takliflar

1. Fiskal siyosatni yanada raqamlashtirish

Soliq ma'murchiligini soddalashtirish, soliq to'lovchilarni ro'yxatga olish va soliq to'lovlarini to'lash tizimini avtomatlashtirish orqali fiskal siyosatning samaradorligini oshirish. Elektron soliq deklaratsiyalarini kengaytirish va raqamli nazorat tizimlarini joriy etish davlat byudjeti daromadlarini oshirishi, soliqlarni adolatli va samarali yig'ish imkonini beradi.

2. **Soliq imtiyozlari va preferensiyalarni maqsadli qo'llash** – kichik va o'rta biznesni rag'batlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish va innovatsion loyihalarni rivojlantirish uchun soliq yengilliklarini samarali yo'naltirish.

3. **Soliq stavkalarini optimallashtirish** – iqtisodiy faollikni rag'batlantirish va byudjet tushumlarini barqaror darajada ta'minlash maqsadida soliq stavkalarini doimiy monitoring qilish va kerak bo'lganda moslashtirish.

4. **Nazorat va audit mexanizmlarini kuchaytirish** – soliqlarni adolatli yig'ish, byudjet defitsitini kamaytirish va moliya barqarorligini mustahkamlash uchun soliq nazorati tizimini takomillashtirish.

5. **Ijtimoiy va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishni ta'minlash** – soliq tushumlaridan olingan mablag'larni ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy sohalarda samarali ishlatish.

6. **Byudjet defitsitini kamaytirish uchun samarali fiskal rejalashtirish**
Byudjet defitsitini kamaytirish maqsadida davlat xarajatlarini ehtiyotkorlik bilan rejalashtirish, kapital xarajatlarni kamaytirish va operatsion xarajatlarni optimallashtirish kerak. Shuningdek, soliq bazasini kengaytirish orqali byudjet balansini saqlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Malikov T.S. Byudjet soliq siyosati.** – Toshkent: "Iqtisodiyot va moliya", 2018. – 256 b.
(Byudjet mexanizmi, davlat soliq tushumlari va xarajatlari orqali iqtisodiy o'sishga ta'siri tahlil qilinadi.)
2. **Blanchard O., Johnson D.R. Macroeconomics.** – 8th ed. Pearson, 2013. – 642 p.
(Fiskal siyosat, byudjet defitsiti, davlat xarajatlari va soliqlar orqali iqtisodiyotga ta'siri nazariy jihatdan tushuntiriladi.)

3. Stiglitz J.E. *Economics of the Public Sector*. – 4th ed. W.W. Norton, 2015. –

730

p.

(Davlatning iqtisodiyotga byudjet xarajatlari va fiskal siyosat orqali ta'siri, ijtimoiy xarajatlar va soliqlar tahlili.)

4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. *Milliy hisoblar va byudjet tushumlari statistikasi, 2018–2024*. – Toshkent, 2025.

(Byudjet daromadlari va xarajatlari dinamikasi, fiskal ko'rsatkichlar va iqtisodiyotga ta'sirini rasmiy ma'lumotlar orqali ko'rsatadi.)

5. Auerbach A.J., Gale W.G. *Fiscal Policy after the Financial Crisis*. – Brookings

Institution

Press,

2013.

–

298

p.

(Byudjet xarajatlari va fiskal siyosat strategiyalari, iqtisodiy barqarorlik va o'sishga ta'siri ilmiy tahlil qilinadi.)

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Soliq siyosatini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar” qarorlari. – Toshkent, 2018–2024.

(Davlat byudjeti va soliq tushumlari orqali iqtisodiyotga ta'sirini tartibga soluvchi rasmiy hujjatlar.)